

Javna in zasebna sfera: izkoriščanje in njegova reprodukcija

Abstract

Public and Private Sphere: Exploitation and Its Reproduction

The article analyses the division of capitalist society into the public sphere (capitalist production and circulation process) and the private sphere (reproduction of labour power), with the main goal of “deriving” the existence of the private sphere from the laws of capitalist valorisation process. Through form analysis, the authors conclude that in the public sphere, labour is subjected to capitalist exploitation through the creation of surplus value, while the private sphere, based on non-capitalist forms of labour (including unpaid reproductive labour), ensures the reproduction of labour as a commodity exactly through the fact that it is not a direct part of capitalist production process. In this context, the authors problematize the autonomy and significance often attributed to the private sphere and its forms of labour, as it ultimately remains subordinate to the logic of capital valorisation, even though it exists outside of it. The article’s insights show that attempts to oppose capitalist exploitation solely in the private sphere, such as alternative communities, do not achieve their goals, as they preserve capitalist production relations and, consequently, do not interfere with the class division of society as a whole. From this follows that true emancipation requires surpassing capitalist form determinations and not only modifying their material content.

Keywords: public sphere, private sphere, reproduction, form determination, capitalism

Tara Kragl is studying Ethnology and Cultural Anthropology on Faculty of Arts. She is also a member of Student organisation Iskra. Email: tara.kragl@gmail.com

Jakob Spindler is studying Musicology and Philosophy on Faculty of Arts. He is a member of Student organisation Iskra. Email: jakob.1spindler@gmail.com

Povzetek

Članek analizira delitev kapitalistične družbe na javno (kapitalistični produkcijski in cirkulacijski proces) in zasebno sfero (reprodukcija delovne sile) s ciljem »izpeljave« obstoja zasebne sfere iz zakonov procesa uvrednotenja kapitala. Skozi formno analizo avtorja predstavita tezo, da se v javni sferi delo podreja kapitalističnemu izkoriščanju prek ustvarjanja presežne vrednosti, medtem ko zasebna sfera, ki temelji na nekapitalističnih oblikah dela (vključno z neplačanim reproduktivnim delom), zagotavlja reprodukcijo delovne sile kot blaga natanko zaradi dejstva, da ni vključena v neposredni kapitalistični produkcijski proces. Avtorja pri tem problematizirata avtonomnost in pomen, ki se pogosto pripisuje zasebni sferi in njej pripadajočim oblikam dela, saj ta v zadnji instanci ostaja podrejena logiki uvrednotenja kapitala, tudi če obstaja izven njenih neposrednih procesov. Izsledki članka kažejo, da poskusi alternativnih skupnosti, ki se kapitalističnemu izkoriščanju zoperstavljajo zgolj v zasebni sferi, svojih ciljev ne dosežejo, saj ohranjajo kapitalistične produkcijske odnose in posledično tudi ne posežejo v razredno delitev celotne družbe. Iz tega izhaja, da je treba za resnično emancipacijo preseči kapitalistične formne določitve, ne pa le modificiranje njihove snovne vsebine.

Ključne besede: javna sfera, zasebna sfera, reprodukcija, formna določitev, kapitalizem

Tara Kragl je študentka etnologije in kulturne antropologije na Filozofski fakulteti. Je članica Študentskega društva Iskra. E-naslov: tara.kragl@gmail.com

Jakob Spindler je študent muzikologije in filozofije na Filozofski fakulteti. Je član Študentskega društva Iskra. E-naslov: jakob.1spindler@gmail.com

Javna in zasebna sfera v kapitalizmu

Vprašanje razmerja med javno in zasebno sfero je eno temeljnih vprašanj sodobnih teorij družbe, politike in ekonomije. V članku preučujeva, kako se ta razmejitev vzpostavlja in reproducira v kapitalističnem načinu produkcije ter kakšne posledice ima za razumevanje izkoriščanja, reprodukcije in možnosti družbene emancipacije. Glavno vprašanje, ki naju zanima, so torej funkcija in umeščenost zasebne sfere znotraj kapitalizma ter politične posledice, ki jih ta prinaša.

Najina osnovna teza je, da se kapitalistična družba vzdržuje oziroma šele vzpostavlja prav skozi razcep med javnim (produkcija in menjava vrednosti) in zasebnim delom (reprodukcija delovne sile). Zasebna sfera se v kapitalizmu pogosto razume kot prostor intimne in svobode, kamor kapitalistični sistem ne posega, zaradi česar znotraj nje obstaja možnost upora. V članku želiva pokazati, da

je ta sfera kljub navidezni avtonomiji v zadnji instanci podrejena logiki uvrednotenja kapitala. Upor znotraj zasebne sfere zato ne odpravlja destruktivnih sil kapitalističnega produkcijskega sistema.

Ker želiva v članku preučiti razklanost kapitalistične družbe z njenega ekonomskega vidika, v svoji analizi abstrahirava politične in kulturne dejavnike, ki so sicer vsekakor pomembni pri celostni predstavitvi javne in zasebne sfere.¹ Prikazati torej želiva, kako se omenjena razklanost vzpostavi iz samih zakonov buržoazne oz. »civilne družbe«, ki obsega kapitalistično produkcijo in cirkulacijo.

Vpletenost in vlogo, ki jo reproduktivno delo zasebnih gospodinjstev opravlja znotraj kapitalistične družbe, želiva pri tem raziskati na več analitičnih ravneh. Prispevek članka vidiva predvsem v izpeljavi zasebne sfere iz zakonov blagovne produkcije in njenih formnih določitev, torej v teoretskem prikazu nujnega obstoja zasebne sfere znotraj kapitalizma. Pri tem se opirava na Hirscheve predpostavke pri njegovi izpeljavi države. To bova dopolnila s prikazom marksističnih teoretičark Vogel in Burcar o tem, kako se ta nuja tudi konkretno uveljavlja kot objektivna sila skozi proces uvrednotenja kapitala ter kako se je vzpostavila tudi v zgodovinskem procesu podreditve družinske celice kapitalistični produkciji.

Na podlagi teoretskega prikaza se bova nato posvetila trem primerom poskusov upora proti kapitalizmu v obliki alternativnih skupnosti znotraj zasebne sfere, ki prikazujejo omejenost emancipatornih gibanj, ki ne posežejo v formne določitve družbe. Iz tega sklepava, da je pogoj za končanje zatiranja ravno preseganje kapitalističnih formnih določitev in s tem tudi delitve družbe na javno in zasebno sfero.

Razklanost kapitalistične družbe

Ena izmed občutnejših značilnosti kapitalistične družbe, gledano z vidika posameznega delavca, je njena razklanost na javno in zasebno sfero. Ta razkol področju kapitalističnega produkcijskega procesa odmerja večji ali manjši kos dneva, ki mu sledi za delavca še kako pomemben čas, ko si izven neposrednega poveljstva kapitalista v zasebni sferi zagotovi lastno reprodukcijo in preživi svoj prosti čas, če mu ga kaj ostane (Bhattacharya, 2017: 69). Povezave in odnosi med tema dvema na videz ostro ločenima sferama delavčevega življenja lahko pri tem ostanejo precej zamegljeni, razen očitnega dejstva, da se začetek ene sfere pogojuje s

¹ Med najvplivnejše celostne opredelitve omenjenega razkola zagotovo spada Heglova iz *Orisa filozofije pravice* (2013), kjer razdeli družbo na tri sfere: zasebno (družina), javno (država) in civilno družbo, ki opravlja vlogo njenega posrednika (zaobsega prostor trga, dela in zasebnih interesov).

koncem druge.² Razen te negativne določitve se aktivnosti delavca v eni in drugi sferi na prvi pogled zdijo le minimalno povezane, a je potencialna soodvisnost med javno in zasebno sfero izrednega pomena za politično delovanje, saj določa aktualna področja in oblike organiziranja. Vprašanje je, ali naj se izkoriščanju in zatiranju današnje družbe upremo preko reorganizacije v zasebni sferi, izven kapitalistične produkcije in blagovne menjave, ali naj napademo same temelje kapitala v javni sferi. Če želimo ugotoviti funkcijo obeh sfer in določiti njuno vlogo pri izkoriščanju in emancipaciji, si moramo to delitev družbe pogledati pobližje.

Javna sfera

Javno sfero razumeva kot področje meznega dela, ki je neposredno vpleteno v kapitalistični produkcijski proces in z njim sovpadajočo blagovno menjavo. Kot je pokazal Marx (1961), nastopi v javni sferi delavec kot lastnik blaga delovne sile, ki ga proda po njegovi vrednosti kapitalistu, torej zanj prejme mezdo. S to transakcijo dobi kapitalist v zameno uporabo te delovne sile, delo. Delavec tu torej nastopa javno kot posestnik blaga in je udeležen v blagovni menjavi. To, da prodaja svojo delovno silo, ne spremeni ničesar glede snovne vsebine³ njegove dejavnosti. Po glavnih lastnostih se delo delavca v tovarni sploh nujno ne razlikuje od dela kmeta v fevdalizmu ali domačega reproduktivnega dela v zasebni sferi (Marx, 1961: 209), ima pa mezdno delo velike posledice za družbeno formo, v kateri se ta vsebina izrazi: v vstopom delavca v produkcijski proces kapitalista se namreč zgodi kvalitativna sprememba njegove dejavnosti, dela. To preneha biti le individualno in postane alikvotni del skupnega, družbenega abstraktnega dela. Ravno forma, v kateri se zgodi podružbljanje dela v kapitalizmu, se radikalno razlikuje od prejšnjih družbenih oblik. V blagovni produkciji, ki temelji na zasebni lastnini, se deležnost dela posameznika v skupnem družbenem produktu ne more izraziti neposredno kot taka. Izrazi se lahko šele v menjavi, ki družbene

2 Tako je eden izmed prvih izrazov razrednega boja med delavci in kapitalisti ravno boj za omejitev delovnega časa (glej Marx, 1961: 260–343).

3 Marx v posamezni ekonomski kategoriji loči njeno snovno vsebino od družbene oblike ali družbene forme (Marx, 1961: 44). Snovna plat (npr. uporabna vrednost predmeta) je lahko skupna najrazličnejšim družbenim etapam, pri čemer pa dobi zelo različne družbene forme (npr. blagovna oblika, ki je v kapitalizmu vtisnjena določenim uporabnim vrednostim). Seveda lahko družbena forma retrospektivno tudi modificirajoče poseže v snovno vsebino ekonomske kategorije (revolucioniranje produkcijskega procesa zaradi njegove forme kot produktivni kapital) ali pa obratno (snovne lastnosti stroja mu v kapitalizmu vtisnejo posebno družbeno formo fiksnega kapitala). Za podrobnejšo obravnavo razmerja med snovjo in formo v Marxovi kritiki politične ekonomije glej Saito, 2023: 98–106.

odnose med zasebnimi producenti vzpostavi šele za nazaj in s posredovanjem blaga (Marx, 1961: 86). Družben značaj dela zato dobi svoj izraz v predmetni obliki, vrednosti in v njenemu oposebljenemu izrazu, denarju. S tem se osebna dominacija preteklih razrednih družb zamenja z brezosebno, stvarno dominacijo kapitala (Marx, 1961: 167).

Izraz družbenega značaja dela oziroma izraz deležnosti individualnega dela v skupnem družbenem delu preko menjave je skupaj z javno sfero družbe zgodovinski pojav, ki je za svojo predpostavko zahteval razkroj samozadostnih in izoliranih občinskih fevdalnih skupnosti. Da se je družbeno delo uveljavilo kot enotna, samostojna in kvalitativno drugačna kategorija od zasebne dejavnosti proizvajalca, da se je torej ustvarilo nasprotje med javno in zasebno sfero, se je morala zgoditi ločitev neposrednih producentov, delavcev, od produkcijskih sredstev. To je potekalo v nasilnem in krvavem zgodovinskem procesu, ki mu Marx pravi prvotna akumulacija (Marx, 1961: 804–861). Kmetje so bili pregnani s skupnostnih zemljišč, ki so se privatizirala in skoncentrirala v rokah novonastalega razreda kapitalistov. S tem, ko so se produkcijska sredstva postavila delavcem nasproti kot tuja lastnina, je dobila delovna sila (delovna zmožnost ljudi) značaj blaga; za njenega lastnika (delavca) je kot taka postala neuporabna, saj za svoje delovanje zahteva združitve s produkcijskimi sredstvi. Če želi torej delavec preživeti, mora svojo delovno silo kot blago prodati lastniku produkcijskih sredstev, kapitalistu, in mu prav tako prepustiti produkt svojega dela. Lastnina se loči od dela, produkcijski proces naenkrat temelji na tesni družbeni povezanosti neštetihi zasebnih producentov, od katerih vsak najde na trgu ne le produkcijska sredstva, potrebna za lasten produkcijski proces, ampak tudi delo samo v obliki delavcev. S tem se v resnici do skrajnosti razvije skupen in enoten družbeni produkt in posledično družben značaj dela, ki pa se zaradi zasebne lastnine, kot smo rekli, izrazi kot zunaj nas eksistirajoče družbeno razmerje med predmeti (Marx, 1961: 84–85).

Zasebna sfera

V družbi, kjer je družbenost posredovana z blagom, nosi njen pečat ne le proces produkcije, ampak tudi reprodukcije:

Če ima produkcija kapitalistično obliko, jo ima tudi reprodukcija. Kakor se v kapitalističnem produkcijskem načinu pojavlja delovni proces samo kot sredstvo za proces večanja vrednosti, tako se pojavlja tudi reprodukcija samo kot sredstvo, da se reproducira založena vrednost kot kapital, tj. kot vrednost, ki se sama povečuje. (Marx, 1961: 637)

Kot kapital se mora pri tem reproducirati tudi kot blago in delovna sila. Toda za to ne zadostuje, da delavec preprosto nadaljuje s svojim obstojem, s katerim nosi s sabo tudi svojo zmožnost dela; ta zmožnost dela se mora reproducirati kot blago, ki ga je delavec prisiljen prodati kapitalistu, saj šele v njegovih rokah dobi obliko kapitala. Kapitalistični produkcijski proces torej ne le da predpostavlja razlaščenega delavca, pri katerem delovna sila šele dobi pečat blaga, ampak mora njegovo razredno podrejenost skozi svoj potek aktivno producirati in reproducirati. Delavec mora biti vedno znova razlašččen od produkta svojega dela, ta produkt pa se mora spreminjati v kapital, torej v sredstvo za povečevanje lastne vrednosti preko nadaljnjega izkoriščanja živega dela. To hkrati ustvari pogoje, da delavec zmeraj zapusti produkcijski proces tak, kakršen je vanj tudi vstopil: »kot osebni vir bogastva, brez kakršnih koli sredstev, da bi to bogastvo realiziral zase.« (Marx, 1961: 642) Šele s tem se ustvarijo pogoji za neprestano reprodukcijo kapitalističnega produkcijskega procesa, torej procesa prilaščanja tujega, neplačanega dela s strani kapitala, v katerega delavec kontinuirano vstopa iz golenje zagotavljanja lastne eksistence.

Ko delavec izstopi iz produkcijskega procesa, pa je prepuščeno njemu samemu, da si z denarjem, ki ga je prejel od kapitalista za svojo delovno silo, kupi razne življenjske potrebščine, s katerimi si sploh zagotovi svoj nadaljnji obstoj. Konsumpcija delavca je s tem ločena na dve sferi: na produktivno konsumpcijo znotraj družbenega produkcijskega procesa, kjer s svojim delom porablja produkcijska sredstva in lastno delovno silo ter ustvarja presežno vrednost, in na individualno konsumpcijo, kjer v zasebni sferi, ločeni od nadzora kapitalista, s posredovanjem reproduktivnega dela porablja življenjske potrebščine; družbenega produkta torej ne ustvarja, ampak ga neproduktivno konsumira (Marx, 1961: 643). Nasprotja teh dveh sfer postanejo hitro očitna:

V prvi konsumpciji dela delavec kot gonilna sila kapitala in pripada kapitalistu; v drugi pripada sebi samemu in opravlja za svoje življenje potrebne funkcije zunaj produkcijskega procesa. Rezultat ene konsumpcije je, da živi kapitalist, rezultat druge pa, da živi delavec. (Marx, 1961: 643)

Če smo se prej ustavili pri produktivni konsumpciji, si moramo zdaj pogloblje pogledati individualno, neproduktivno konsumpcijo, torej proces reprodukcije delovne sile. Prav tako kot pri delu znotraj kapitalistične produkcije moramo tudi tu ločiti snovno vsebino procesa, ki si deli glavne značilnosti z različnimi zgodovinskimi epohami, od njene družbene forme, v kateri se kaže specifično v kapitalizmu. Najprej si zato pogledajmo razvoj tako snovne vsebine procesa reprodukcije

delovne sile kot tudi družbenih oblik, v katerih se ta delovna sila sploh pojavlja.

Večino človeške zgodovine je zaznamovalo naturalno gospodarstvo manjših rodovnih skupnosti, ki so si v svojih okvirih same priskrbele potrebne dobrine. To je poleg prej omenjene relativne zaprtosti in izoliranosti vodilo tudi v bolj neposredne odnose med njihovimi člani, ki niso bili posredovani z blagovno menjavo. Taka oblika družbene organizacije, ki ima po Engelsu izvor v t. i. primitivnem komunizmu, sega daleč v našo prazgodovino in je temeljila na kolektivnem lastništvu nad zemljo, orodji in naravnimi viri. Primitivni komunizem tako predstavlja zgodovinsko stopnjo, v kateri so bili pogoji za skupnostno upravljanje dobrin omogočeni, celo dani kot nujnost zaradi skrajno nerazvitih produktivnih sil. Proizvodnja je bila organizirana na ravni rodu ali plemenske skupnosti ter usmerjena neposredno v zadovoljevanje osnovnih potreb, ne pa v kopičenje presežka, ki takrat sploh ni imel prave možnosti obstoja. Družbeni odnosi so temeljili na sorodstvenih povezavah in medsebojni odvisnosti članov skupnosti, medtem ko je bila delitev dela minimalna in iz praktičnih razlogov diferencirana po spolu in starosti, kar pa se ni prevedlo v institucionalizirano hierarhično družbeno delitev (Engels, 1979: 239; Leacock, 1981: 159–160).

Šele z razvojem produktivnih sil, presežka in posledičnim nastankom zasebne lastnine so se začeli oblikovati razredni antagonizmi, kar je vodilo v razpad skupnostne oblike družbe ter uveljavitev razredno strukturiranih in institucionaliziranih patriarhalnih družbenih ureditev. Ta razkol velja za družbene odnose tako znotraj družinske celice, kjer začne moški z naraščanjem bogastva vzpostavljati nadzor nad reprodukcijo in dedovanjem, kot tudi za razredne odnose izven nje (Engels, 1979: 256–260; Lerner, 1986: 50). Z razvojem zasebne lastnine so družbeni odnosi postali čedalje bolj določeni preko lastništva materialnega bogastva, katerega presežek je vladajoči razred na tak ali drugačen način odtegoval neposrednim producentom.

Višek tega razvoja, kot že rečeno, predstavlja kapitalistična družba, ki z razlastitvijo producentov podvrže blagovni menjavi delo samo, s čimer pa se hkrati od-pove zanesljivi možnosti razpolaganja z delom oziroma delavci. Tako kot vsako drugo blago je zdaj sam delavec podvržen zakonom ponudbe in povpraševanja, ki ga ob neugodnih pogojih izkoriščanja naredijo za kapital odvečnega in mu s tem odvzamejo tudi lastne pogoje reprodukcije, ki jih dolgoročno potrebuje tudi sam kapital. Poleg kriznosti procesa akumulacije kapitala, ki kljub objektivni povezanosti in odvisnosti posameznih producentov vsakega dojema kot samostojno, vase zaprto enoto in zato vedno znova trči ob regulirajoči zakon vrednosti, sta v kapitalizmu krizni sami družbena presnova in reprodukcija (Hirsch, 2014: 14). S tem, ko preidejo snovne predpostavke družbe pod blagovno formo, se pogoji njihovega ohranjanja in vzpostavitve izgubijo v procesu uvrednotenja kapitala, ki ima za edini cilj večanje vrednosti. Ali kot pravi Marx:

Kapital ne vprašuje, kako dolgo traja življenjska doba delovne sile. Zanima ga edino in samo maksimum delovne sile, ki jo lahko realizira v enem delovnem dnevu. Ta smoter dosega s skrajševanjem življenja delovne sile, kakor dosega lakomen poljedelec večji pridelek z roparskim izkoriščanjem rodovitnosti zemlje. (Marx, 1961: 299)

Zaradi inherentne nezmožnosti obvladovanja teh osnovnih pogojev lastnega produkcijskega načina je kapitalizmu vsiljena dejavnost, ki ostane zunaj neposrednega procesa uvrednotenja kapitala in ki šele zagotavlja dolgotrajen obstoj njegovih predpostavk (Hirsch, 2014: 14–15). Tako kot si je kapitalizem zgradil v meščanski državi aparat, ki mu s svojo »nevtralnostjo« omogoča dolgotrajni obstoj,⁴ je v družinski celici, podedovani iz nekapitalističnih produkcijskih načinov, našel družbeno sfero, ki mu ravno zaradi svoje izvzetosti iz procesa uvrednotenja kapitala zagotavlja zanesljivo reprodukcijo delovne sile. Za opravljanje bremena reprodukcije tega blaga se mora zanesti na ostanke naturalnega, patriarhalnega gospodarstva v družinskih skupnostih, ki niso podvrženi samodestruktivnim silam kapitalistične produkcije. Povedano drugače, je z obstojem delavskega razreda izven neposrednega kapitalističnega produkcijskega procesa vsaj do neke mere zagotovljena podlaga za nadaljnji obstoj blaga delovne sile tudi v primerih, ko njen nakup ter posledično izkoriščanje nista več dobičkonosna.

Nasprotno pojmovanje se najde pri predstavnicah gibanja za plačano domače delo, ki reproduktivno delo zasebnih gospodinjstev vidijo kot neposredno vpeto v kapitalistični produkcijski proces. Pri tem naj bi se celo tvorila in prilaščala presežna vrednost, le da je to zaradi izoliranosti gospodinjstev mistificirano in zakrito (Dalla Costa in James, 1975: 33; Federici 2019: xiii). Čeprav ta pogled pravilno zazna ključno vlogo, ki jo opravlja delo v zasebnih gospodinjstvih znotraj procesa akumulacije kapitala, pa po drugi strani povsem zabriše ločnico med produktivno in neproduktivno konsumpcijo delavcev. Kot smo skozi našo analizo poudarjali, je za kapitalistični produkcijski proces ključna *družbena forma*, v kateri se mora zasebno delo izraziti, če želi postati *družbeno delo*, ki tvori vrednost. Govorimo o formi abstraktnega človeškega dela, ki raznovrstna zasebna dela med sabo izenači šele v procesu blagovne menjave, namreč ko pride produkt dela na trg kot *blagovni kapital*. Reprodukativno delo v gospodinjstvih pa ne ustvarja bla-

4 Ponovno je zelo relevantno poglavje o boju za »normalen delovni dan« iz 1. zvezka Kapitala, kjer Marx opisuje razvoj zakonov o tovarnah v Angliji 18. stoletja; čeprav so posameznim kapitalistom zakoni škodili, saj so omejevali čas izkoriščanja delovne sile, so bili za kapitalistični razred nujni, če je želel imeti dolgotrajen dotok tega blaga (glej Marx, 1961: 260–343). Kot pa pokaže Hirsch (2014), je oblika države tista, ki ravno preko svoje izvzetosti iz neposrednega razrednega gospostva šele omogoči konstruiranje kolektivnega interesa kapitala.

govnega kapitala niti ne ustvarja blaga; ustvarja oziroma ohranja razne uporabne vrednosti, ki pa se jih v okviru istega gospodinjstva neproduktivno konsumira, torej izvzame iz družbene menjave (Bhattacharya, 2017: 81). Delovna sila ne pride na trg kot blagovni produkt določenega zasebnega producenta, ampak kot imanentna lastnost delavca samega, ki dobi družbeno formo blaga skozi njegovo razlastitev (Marx, 1961: 192).

Ključni del reprodukcije delovne sile (individualna konsumpcija) torej ne more potekati pod okriljem kapitalističnega, družbenega produkcijskega procesa in prav tako ne more biti v celoti podružbljen prek blagovne menjave. Kapitalizem je javno sfero produkcije in menjave vzpostavil ravno z razgradnjo samoraslih, izoliranih skupnosti. Tega procesa podružbljenja pa sam ne more izpeljati do konca, zato se tudi ne more nikoli uveljaviti v svoji »čisti« obliki, ko bi bilo vsako družbeno dejanje posredovano preko trga, torej preko menjave (Hirsch, 2014: 14). Pri reprodukciji delovne sile se tako v veliki meri zanaša na še naprej obstoječo zasebno sfero. Vzrok takšnega stanja ni v tem, da bi bila zasebna sfera pod svojo mistificirano formo v resnici neposredno vpeta v kapitalistični produkcijski proces, ampak *v tem, da je iz njega dejansko tudi izvzeta*. Naturalna osnova zasebne sfere je tista, ki blagovni produkciji ustvari podlago za neprestano intenzifikacijo izkoriščanja ter ohranjanje kljub ciklično ponavljajočim se krizam.

Ko postane blagovna produkcija splošena, se v celoti spremeni družbena vloga zasebne sfere, saj to, kar se reproducira v kapitalizmu, ni kakršna koli delovna sila, ampak delovna sila, ki se izraža v družbeni formi blaga. Nova družbena forma pa je modificirala tudi snovno vsebino družinske skupnosti. Ta se sedaj preoblikuje v zasebno gospodinjstvo jedrne patriarhalne skupnosti, v kateri so vsa preostala reproduktivna bremena utelešena v eni sami ženski (Burcar, 2018: 14).

Kapitalističnemu razredu pa seveda ni treba vedeti, da je zasebna sfera v resnici ključno dopolnilo procesu uvrednotenja kapitala ravno zaradi njene izvzetosti iz njega. Nuja in protislovnost takšnega stanja se namreč uveljavljata nasproti kapitalistom kot objektivni ekonomski zakon. Če smo prej obstoj zasebne sfere izpeljali iz samih zakonov kapitalistične produkcije, si lahko zdaj pogledamo, kako se ti zakoni tudi uveljavljajo in izražajo na družbeni ravni.

Način, kako poteka delavčeva individualna konsumpcija, je ekonomsko gledano relativno postranskega pomena za posameznega kapitalista in se vanjo ne vmešava zares; vzame jo za tiho predpostavko produktivne konsumpcije delavca, ki poteka v javni sferi (Vogel, 2013: 157). Gre torej za t. i. reproduktivno ali domače delo, ki se mora navadno dodatno opraviti, preden so kupljene življenjske potrebščine, pripravljene za uporabo (kuhanje, pospravljanje, pranje ...), in ki v veliki meri ostaja povsem ločeno od kapitalističnega produkcijskega procesa, kot smo tudi že pokazali. Oblika udejanjanja reprodukcije delovne sile pa je zelo občutna za kapitalistični razred. Kapitalisti kot razred namreč zelo konkretno

občutijo stroške podružbljenih oblik reproduktivnega dela bodisi v obliki javnih storitev, ki zahtevajo visoke davke, bodisi tržnih, ki zahtevajo visoke mezde. Po tej strani se pojavi zahteva po razgradnji institucij, ki reproduktivno delo predstavljajo v javno sfero, oziroma po eksternalizaciji tega bremena ter stroškov na posamezna gospodinjstva (Burcar, 2018: 18). Hkrati se ob večji množini reproduktivnega dela v zasebnih gospodinjstvih ohromi razpoložljivost delovne sile, ki se mora zdaj v večji meri ukvarjati s svojo neproduktivno konsumpcijo (Vogel, 2013: 161). V tem pogledu zahteva kapital razbremenitev zasebnih gospodinjstev in pretvorbo čim širšega spektra dela v mezdno delo. Kapital tako vzpostavi do zasebne sfere temeljno konflikten odnos, ki zrcali prej izpeljano protislovje: vsako družbeno dejavnost poskuša preobraziti v formalno blagovno transakcijo in moške ter ženske množično vključiti v področje kapitalistične produkcije, hkrati pa ohraniti družinsko celico, v kateri se udejanja nuja po opravljanju dodatnega reproduktivnega dela izven javne sfere. Kljub formalni enakosti na trgu dela se s tem ohranja in pogloblja tudi podrejenost žensk, ki so sedaj ujete v dvojnem izkoriščanju: kot plačane delavke v javni sferi in kot neplačane nosilke reprodukcijskih nalog v zasebni (Burcar, 2018: 26–28).

Po drugi strani je način poteka individualne konsumpcije ključnega pomena tudi za samega delavca. Pogoji reprodukcije delovne sile so tako skupaj z njeno ceno vedno produkt razrednega boja (Vogel, 2013: 158). Ni pa še vsak razredni boj tudi revolucionaren, torej usmerjen v preseganje kapitalističnih formnih določitev. Kolikor zahteve delavcev zadevajo le potek in obliko njihove reprodukcije, lahko posežejo le v snovno plat družbenega procesa in si znotraj te izborijo boljše ali slabše pogoje (višje mezde, več prostega časa, več podružbljenih storitev ...). Te zmage so vsekakor nujne in pomembne, toda družbeno obliko delovne sile, v kateri se pojavlja kot blago, pustijo nedotaknjeno. Še več, če se borijo proti samodestruktivnim silam kapitala, lahko šele s svojimi pridobitvami zagotovijo zanesljivo reprodukcijo tega specifičnega blaga. Omejitve, ki izhajajo iz tega dejstva, si bomo pogledali v naslednjem razdelku.

Poskusi upora kapitalizmu v zasebni sferi

Prav zaradi vseh destruktivnih teženj kapitalističnega razvoja se lahko zasebna sfera reproduktivnega dela, v kateri so še ostanki zares zasebne, osebne produkcije, ki poteka izven neposrednega kapitalističnega izkoriščanja, kaže v idealizirani podobi. Izolacija sfere domačega dela nasproti kapitalističnemu produkcijskemu procesu ustvari ostro ločnico med javnim in zasebnim (Vogel, 2013: 160), zaradi česar se lahko zdi, da gre za dve relativno avtonomni sferi in da se

lahko ena celo zoperstavi drugi; težave kapitalizma se morda lahko rešijo z oblikami dela »izven« njegove cone vpliva – v zasebni sferi, torej izven javne sfere kapitalističnega produkcijskega načina in blagovne menjave

Točno s tem se ubada knjiga *A Postcapitalist Politics* (2006) avtoric Katherin Gibson in Julie Graham (skupaj pišeta pod psevdonimom J. K. Gibson-Graham), ki nam lahko služi kot reprezentativen vzorec poskusov iskanja rešitev kapitalističnega izkoriščanja v obliki grajenja skupnosti oziroma družbenosti izven javne sfere, torej izven kapitalističnega produkcijskega načina. Avtorici namreč nasprotujeta »diskurzivni praksi kapitalocentrizma«, ki naj bi slikala napačno podobo družbene ekonomije, kjer je kapitalistični produkcijski način nadrejen ostalim oblikam dela in družbenosti (Gibson-Graham, 2006: 56). Glavni problem je torej v skladu s postmodernizmom naša uporaba jezika, ki kapitalizem pojmuje kot glavni produkcijski način, domače delo pa le kot reproduktivno, podrejeno kapitalu. Rešitev tega problema naj bi bila zato spremenjena konceptualizacija ekonomije: kapitalistični sistem moramo obravnavati le kot eno izmed mnogih ekonomij, ki soobstajajo druga poleg druge, brez kakršne koli splošno veljavne primarnosti. S tem, ko se različne oblike dela in produkcije abstrahirajo od svoje zgodovinske pogojenosti (ki smo jo poudarili v prejšnjem poglavju), lahko naenkrat svobodno primerjamo njihove različne vidike, kot so oblika družbenosti, produkcija in razdelitev presežka, oblika menjave in oblika dela, ter ugotovimo, katera izmed »ekonomskih identitet« ima na določeno lokalno okolje najbolj zaželen vpliv (Gibson-Graham, 2006: 72–73). Kot začrtata svojo nalogo avtorici sami:

Eden izmed ciljev projektov akcijskega raziskovanja je bil, da bi s pomočjo skupnostne inventure osvetlili raznoliko gospodarstvo, v katerem kapitalistična podjetja, formalno mezdno delo in tržne transakcije predstavljajo le vidni vrh ekonomske ledeno gore. Z vključevanjem dejavnosti, ki so pogosto prezrte (kolektivna podjetja, gospodinjstvo in prostovoljsko delo, izmenjave z menjavo, deljenjem, obdarovanjem itd.), smo želeli preoblikovati razumevanje identitete in zmožnosti regionalnega gospodarstva. Z upoštevanjem specifičnosti ekonomskih vpetosti ljudi, vključno z njihovimi večplastnimi ekonomskimi identitetami (nekdo je lahko denimo brezposeln v okviru kapitalistične zaposlitve, a hkrati zaposlen v gospodinjstvu, soseski ali drugih nekapitalističnih dejavnostih), smo skušali preoblikovati tudi razumevanje identitet in zmožnosti posameznikov. (Gibson-Graham, 2006: 144)

Kapitalistična produkcija in menjava torej ostaneta nedotaknjeni v javni sferi kot le eni izmed možnih oblik »ekonomskih identitet«, medtem ko se različne nekapitalistične oblike dela in menjave v zasebni sferi predstavijo kot alternative, ki so enakovredne in mogoče celo bolj svobodne oblike dejavnosti v primerjavi z mezdanim delom.

Pri raziskovanju možnih alternativnih ekonomskih identitet se avtorici ustavi ob treh primerih »skupnostnih ekonomij«, ki soobstajajo poleg kapitalizma in naj bi predstavljale pomembne možnosti boja proti hegemoniji kapitalocentrizma kot edini možni rešitvi (Gibson-Graham, 2006: 56). Prvi tak primer se je vzpostavil v avstralski Dolini Latrobe, ki je pomembno industrijsko središče zvezne države Viktorija za proizvodnjo energije. Tam je po uničujočih posledicah privatizacije energijskega sektorja v 90. letih, ki sta ji sledili množična brezposelnost in revščina, zaživel projekt *Community Partnering Project*, ki »je poskusil razviti nove identitete in pobude na podlagi razširjenega dojemanja ekonomije in razširjenega obsega ekonomskih subjektivnosti«. (Gibson-Graham, 2006: 25) Z drugimi besedami, projekt je bil usmerjen v blaženje samodestruktivnosti kapitala, ki je postala očitna ob množični privatizaciji. Delovna sila naenkrat ni imela več zagotovljenih pogojev lastne reprodukcije, za katero je nekoč skrbela socialna država, zaradi česar je morala družba najti nov način ohranjanja delavcev pri življenju in delovni zmožnosti. *Community Partnering Project* je to možnost našel v »usmerjenosti v lokalne skupnosti«, ki jim je omogočil možnosti preskrbe izven neposrednih tržnih mehanizmov (Gibson-Graham, 2006: 137); toda te možnosti in oblike »skupnostne lastnine in uprave« so omejene na področje zasebne sfere, torej izven izkoriščevalske kapitalistične produkcije, na kateri njihova ekonomija kljub vsemu še vedno temelji. To protislovje je še posebej opazno v naslednjem citatu, ki povzema pogovor s prebivalko Doline Latrobe:

Ko udeleženci Annamarijine fokusne skupine pravijo, da se »niso počutili tako revne«, ne zanikajo svoje izkušnje dela na slabo plačanih delovnih mestih, nezadostne državne pomoči ali življenja v nevarnem okolju nezakonitega gospodarstva. Preprosto se ne morejo prepoznati v prevladujoči identiteti Ekonomije. Ker se ne želijo meriti izključno po njenih standardih, zavračajo, da bi bili obravnavani kot subjekti pomanjkljivosti, ki potrebujejo ustrezne ekonomske identitete v formalni ekonomiji. (Gibson-Graham, 2006: 143)

Hitro se razkrije funkcija, na katero so obsojene take in podobne skupnosti z bazo v zasebni sferi: namesto preseganja blagovne forme, ki delovno silo naredi za predmet izkoriščanja v kapitalističnem produkcijskem procesu, služijo tej kot

potrebno dopolnilo, ki skrbi za njeno nemoteno reprodukcijo. Take skupnosti namreč kljub mizernim mezdám članov in slabim delovnim pogojem zagotavljajo, da je na trgu vedno na razpolago dovolj delovne sile, pripravne za izkoriščanje. Primat kapitalističnega produkcijskega načina nad skupnostmi in »ekonomijami«, ki se gradijo izven njegovega neposrednega področja delovanja, ne izvira iz diskurzivne prakse in naše uporabe jezika. Lahko se člani teh skupnosti »ne dovolijo meriti s standardi dominantne identitete Ekonomije«, toda tak epistemološki obrat ne bo prav nič omilil resničnega zatiranja, ki so ga deležni, ko stopijo v delovni odnos s kapitalistom. Primat kapitala tudi nad reproduktivnim delom se namreč vzpostavlja preko specifične družbene forme, v katero preobrazi delovno silo. Tega ne moremo zanikati s spremenjenim osebnim delovanjem ali drugačno konceptualizacijo ekonomije, saj s tem posegamo le v snovno plat reprodukcije blagovne forme, njo samo pa puščamo nedotaknjeno.

Drugo obliko »skupnostne ekonomije«, ki se zoperstavlja kapitalistični hegemoniji, naj bi predstavljala filipinska regija Jagna, katere raznolike oblike nekapitalistične produkcije lahko pripišemo njeni izoliranosti in odcepljenosti od mehanizmov globalnega trga:

Alternativno prikazovanje raznolike ekonomije Jagne [...] vključuje gosto mrežo medsebojnih odnosov med ljudmi, ki pripomorejo k odpornosti, identiteti in blaginji skupnosti. Čeprav Jagna nima kapitalističnega sektorja večjega obsega, je kljub temu kraj znatne gospodarske aktivnosti. Velika večina podjetij je neodvisnih akterjev – so samozaposleni kmetje, ribiči, trgovci, vozniki in tesarji, ki proizvajajo in si prisvajajo lasten presežek, če ga seveda sploh imajo na voljo po tem, ko zadovoljijo lastne potrebe in potrebe svojih družin ter pokrijejo stroške naložb in vzdrževanja strojev. Precejšen delež kmetov je najemnikov. Delajo v fevdalnem razmerju, v katerem si njihov presežek prisvoji zemljiški gospodar, njihovo delo pa se nagrajuje v naravi s 50 do 75 odstotki pridelka, odvisno od tega, kdo plača naložbe v kmetijstvo. (Gibson-Graham, 2006: 170)

Jagna je s svojo izvzetostjo iz delovanja mednarodnega trga in posledično nerazvitostjo kapitalistične produkcije sicer res obvarovala delovno silo pred družbenim pečatom blaga, toda tega zaradi popolnoma nerazvitih produktivnih sil nadomesti družbeni pečat neposredne osebne in politične podrejenosti. Družbenost dela se ne izraža v predmetih preko vrednosti, ampak prek odnosov posameznih osebnih podrejenosti, celo prek odkritih fevdalnih razmer. Upor kapitalizmu preko ohranitve ali povečevanja predkapitalističnih odnosov, ki jih

zaznamujejo stagnacija v tehnološkem napredku, produkcija, odvisna od milosti naravnih sil, in politična podrejenost zatiranega razreda, tako ne more predstavljati resnične alternative izkoriščevalnim razmeram. Res je, da prebivalci Jagne niso deležni uničujočih posledic industrije in so obvarovani procesa prvotne akumulacije, ampak prav tako niso deležni razvoja v splošnih pogojih dela, torej razvoja snovne vsebine družbenih procesov, ki jih blagovna oblika prinese s sabo. Za take nazore zato velja še danes relevantna sodba Marxa in Engelsa o tako imenovanem »malomeščanskem socializmu«:

Po svoji pozitivni vsebini pa hoče ta socializem bodisi obnoviti stara produkcijska in občevalna razmerja in staro družbo bodisi hoče moderna produkcijska in občevalna sredstva nasilno spet vkleniti v okvir starih lastninskih razmerij, ki so jih ta sredstva bila razgnala in morala razgnati. V obeh primerih je reakcionaren in utopističen hkrati. (Marx in Engels, 1971: 617)

Tretja možnost, ki jo predstavi avtorici, je edina, ki zadeva kapitalistično produkcijo in se celo vzpostavlja znotraj javne sfere. Gre za zadružna združenja, predstavljena na primeru španskega Mondragona, kjer je lastništvo podjetja porazdeljeno med delavce, ki skupnostno usmerjajo ustvarjeno presežno vrednost (Gibson-Graham, 2006: 179). Toda temeljni družbeni odnosi in oblike podružbljanja dela ostajajo tudi pri tej možnosti enaki. Pogoj za produkcijo ostaja izkoriščanje delavcev v obliki prilaščanja presežne vrednosti oziroma neplačanega dela, le da se ta nuja delavcem ne postavi več nasproti v poosebljeni obliki kapitalista, ampak jo občutijo neposredno kot zakone njim tuje sile, kapitala. Kot v prejšnjih primerih se lahko tudi ta oblika povezovanja med delavci na koncu omeji le na zagotavljanje drugačne reprodukcije delovne sile, ki pa ohrani družbeno formo blaga. Za odpravo izkoriščanja nikakor ne zadostuje prerazporeditev presežnega dela, ampak moramo usmeriti pogled proti odpravi samega načina podružbljanja dela, ki poteka prek oblike vrednosti in blagovne menjave. V ta temeljni vidik pa tudi zadružne oblike delavskih združenj ne posežejo.

Preseganje kapitalističnih formnih določitev

Ocena Hirscha, da »država in civilna družba nista preprosti nasprotji, temveč protislovno pogojujoča se enotnost« (Hirsch, 2014: 26), velja tudi za razkol med javno in zasebno sfero. Kapitalistična produkcija nujno temelji na neštetih ne-

kapitalističnih oblikah dela in družbenih odnosih, na državnih intervencijah, vojnah, neplačnem reproduktivnem delu. V teh oblikah lahko pravilno zaznamo ostanek preteklih družb, kjer so bili človeški odnosi na neki ravni zagotovo bolj neposredni, saj niso temeljili na blagovni menjavi, a jih z nobeno diskurzivno prakso ne bomo mogli pretvoriti v enakopravne, kaj šele dominantne oblike produkcije v primerjavi s kapitalistično. Delo v zasebni sferi namreč ni in ne more biti pretvorjeno v družbeno delo, v kapitalizmu izraženo preko vrednosti, ki predstavlja temelj družbene produkcije in reprodukcije in ki s svojimi formnimi določitvami zaznamuje tudi ostale sfere življenja. Kot smo pokazali, izvira *dopolnitveni značaj zasebne sfere ravno iz dejstva, da ostaja reproduktivno delo zasebnih gospodinjstev izven procesa uvrednotenja kapitala*. Zasebna sfera stoji nasproti kapitalističnim formnim določitvam v protislovnem odnosu, saj jo te po eni strani izključujejo in celo razkrajajo, hkrati pa zasebna sfera šele ustvari podlago za njihovo dolgoročno uveljavitev. Z blagovno formo delovne sile kot predpostavko in produktom kapitalističnega produkcijskega procesa je tako zaznamovan sam obstoj delavca tako v javni kot zasebni sferi. Delitve kapitalistične družbe na javno in zasebno sfero torej ne smemo videti kot le preproste ločnice med ekonomsko in neekonomsko sfero, saj je ključen ravno uvid, kako *formne določitve kapitalistične produkcije pogojujejo in vključujejo neekonomsko polje* (Bhattacharya, 2017: 75).

Reorganizacija zasebnega življenja delavcev in oblike skupnosti, ki ne spreminjajo družbenih produkcijskih odnosov na področju javne sfere, lahko pomenijo le drugačen način reprodukcije delavcev kot lastnikov blaga – delovne sile. *Učinek teh sprememb je zato nujno omejen na snovno vsebino določene kapitalistične forme*. Vsi obravnavani primeri predstavljajo oblike razrednega boja, kjer si delavci poskušajo izboriti boljše življenjske in delovne pogoje in so v tem vidiku seveda nujni in potrebni tudi za kakršno koli nadaljnje prizadevanje. Toda ponovno moramo poudariti, da ni vsak razredni boj revolucionaren; če se zahteve delavskega razreda formirajo in bojujejo v okviru zakonov blagovne produkcije, znotraj katerih nastopa delavec primarno kot posestnik blaga delovne sile, so te zahteve v resnici le nujno potrebni element za normalno funkcioniranje samega kapitalističnega sistema. Še naprej (morda celo učinkoviteje) se ohranja izkoriščanje v produkcijskem procesu, še naprej se odnosi med ljudmi kažejo kot odnosi med stvarmi in še naprej ekonomijo usmerjajo nam tuje, neobvladljive sile.

Za odpravo izkoriščanja, za resnično revolucionarno dejanje, torej ne zadostujejo posebni materialni cilji, ki posegajo le v snovno vsebino družbenih procesov. Ključno je *zavestno nasprotovanje družbenim formam kapitalizma in njihovo preseganje* (Hirsch, 2014: 27). Formne določitve kapitalizma so namreč modificirale snovno in tehnično vsebino družbenih procesov do te mere, da je slednja že prerasla okvire družbe, ki svoje sile usmerja preko neobvladljivega zakona vrednos-

ti in ki zahteva ločenost javnega in zasebnega dela. Proces dela se je ravno preko kapitalističnega razvoja v vseh pomembnih industrijah spremenil v znanstveni, zavestno obvladljiv proces, ki po svoji naravi zahteva skupno vodenje s strani celotne družbe (Marx, 1961: 548). Toda dokler je družbena presnova ujeta v kapitalističnih formnih določitvah, se razvoj v tehnični zmogljivosti hkrati izraža kot razvoj v oblikah izkoriščanja delavcev in narave; destruktivne sile kapitala imajo na razpolago vedno bolj dovršena orodja, ki pa vedno znova prevzemajo družbene forme nam neobvladljivih zakonov (Saito, 2023: 117). Ravno ta radikalna nezmožnost zavestne družbene regulacije, ki jo ima forma kapitala vgrajeno vase, pa je sploh razlog za potrebo po ločeni zasebni sferi, ki na svoj način skrbi za nemoten potek izkoriščanja. Pri neposrednem podružbljanju dela, ki bi ga dosegli s kolektivnim upravljanjem produkcijskih sredstev, bi tako med drugim izginila tudi ločitev med sfero javnega produktivnega dela in zasebnega reproduktivnega dela.

Literatura

- Bhattacharya, Tithi (2017): *How not to Skip Class: Social Reproduction of Labor and the Global Working Class*. V: *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression*, Tithi Bhattacharya (ur.), 68–94. London: Pluto Press.
- Burcar, Lilijana (2018): *Restavracija kapitalizma: repatriarhalizacija družbe*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Dalla Costa, Mariarosa in James, Selma (1975): *The power of women and the Subversion of the Community*. Bristol: Falling word press.
- Engels, Friedrich (1979): *Izvor družine, privatne lastnine in države*. V: *Izbrana dela*, 5. zv., B. Zihelr (ur.), 201–399. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Federici, Silvia (2019): *Kaliban in čarovnica: ženske, telo in prvotna akumulacija*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Gibson-Graham, J. K. (2006): *A postcapitalist politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (2013): *Oris filozofije pravice*. Ljubljana: Krtina.
- Hirsch, Joachim (2014): *Gospodstvo, hegemonija in politične alternative*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Leacock, Eleanor Burke (1981): *Myths of Male Dominance: Collected Articles on Women Cross-Culturally*. Chicago: Haymarket books.
- Lerner, Gerda (1986): *Women and history: the creation of patriarchy*. New York: Oxford university press.
- Marx, Karl (1961): *Kapital: kritika politične ekonomije, 1. zv.* Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl in Engels, Friedrich (1971): Manifest komunistične stranke. V: *Izbrana dela*, 2. zv., B. Debenjak (ur.), 567–631. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Saito, Kohei (2023): *Narava proti kapitalu: Marxova ekologija v njegovi nedokončani kritiki kapitalizma*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Vogel, Lise (2013): *Marxism and the oppression of women: toward a unitary theory*. Leiden: Brill.